

STANISLAVA JAROLÍMKOVÁ

CO *MOŽNÁ*
NEVÍTE
O ŽIVOTĚ
NAŠICH
PŘEDKŮ

motto

motto

CO Stanislava
Jarolímková
MOŽNÁ
NEVÍTE O ŽIVOTĚ
NAŠICH PŘEDKŮ

Praha 2013

Odborný poradce Mgr. Radek Diestler

© Stanislava Jarolímková, 2013
Illustrations © Štěpán Zavadil, 2013

ISBN 978-80-7246-701-3

*Tuto knihu věnuji
našim synům*

Za pomoc při psaní této knihy děkuji svému manželu Petrovi,
profesoru MUDr. Zdeňku Broukalovi, CSc., profesorce latiny
a varhanářce PhDr. Jarmile Hackenschmiedové
a pracovníci Národního pedagogického muzea J. A. Komenského
Bc. Magdaléně Šustové.

Littera scripta manet. (Co je psáno, zůstává.)

LATINSKÉ PŘÍSLOVÍ

Má se čísti mnoho, nikoliv mnohé.

PLINIUS

ÚVOD

*Žádné obavy – na stránkách této dvoudílné knihy vás nečekají spousty dat, popisy politických jednání ani líčení vybraných nebo prohraných bitev. Naopak je to dílko mírumilovné, které si všímá především **každodenního života** našich slovanských předků, na nějž **v učebnicích dějepisu** obvykle bohužel **nezbývá místo**.*

*Text prvního dílu začíná jejich příchodem do nové vlasti, **končí rokem 1526**, kdy se na český trůn usadili na téměř čtyři sta let Habsburci, a zabývá se takovými otázkami, jako proč lidé běhali s keserem, kdy odříkávali do taktu „tata mamu češe“, proč vysazovali ovocné stromy v lesích, dokdy si všichni navzájem tykali, čemu se rovnaly takové jednotky jako černík, dlaň, hrnec či látro, proč dostala Plzeň do městského znaku velblouda, co byly mluvící erby a k čemu sloužila a jak vypadala trdlíce. Někoho možná více zaujme, jak se horníci dostávali do dolů, co byly zemnice, co se vlastně přesýpalo v přesýpacích hodinách, jak vypadalo přijímání na pražskou Univerzitu Karlovu, proč si lidé nechávali pouštět žilou, co znamenalo „zkrotit vor k lantu“ a co bylo k vidění v bleších cirkusech.*

Text doprovází sedeaát ilustrací mého osvědčeného kreslíře Štěpána Zavadila.

V knize najdete jen stručné zmínky o českých panovnících, neboť těm se věnuje první díl méj knihy „Co v učebnicích nebyvá aneb Čeští panovníci jak je (možná) neznáte“, která se dočkala již druhého vydání.

Na závěr si dovolím jednu poznámku:

*Ze zkušenosti vím, že není nutné zapamatovat si všechno, co si přečteme; mnohem důležitější je vědět, kde to v případe potřeby můžeme najít. **Jedním z takovýcht zdrojů by se ráda stala tato knížka.***

Příjemné počtení vám přeje

Stanislava Jarolímková

<http://stjarolimkova.webz.cz>

I. KAPITOLA

„CELEJ TEJDEN

ZA TÍM PLOUHEM TLAPAT MUSÍM“

Nejen zemědělství našich předků

*Kdepak holubičí povahy – Dobytek, koně, včelky a spol. – Obilíčko, obilí –
Od octa k ovoci – Co ještě stojí za zmínku*

KDEPAK HOLUBIČÍ POVAHY

Procházku českou historií začneme na konci starověku*, ve 4. století** n. l., kdy jako by někdo zamíchal obyvatele hustě zalesněné Evropy obrovskou vařečkou, a ti se dali do pohybu.

Slované si nazuli pomyslné toulavé boty koncem 5. století n. l., kdy ze své domoviny, nacházející se v místech dnešní západní Ukrajiny a východního Polska, zamířili do různých světových stran.

* **Starověk** končí v 5. století n. l., **středověk** trval do objevení Ameriky roku 1492 Kryštofem Kolumbem, a pak následoval **novověk**, který trvá dodnes. Jeho první fáze se nazývá **raný novověk**, jenž se v Evropě vymezuje roky 1492 a 1789, kdy začala pětiletá epizoda francouzské historie zvaná Velká francouzská revoluce. K datování přidám ještě jednu zajímavost. Období označované slovy „před naším letopočtem“ či „před narozením Krista“ končí rokem 1 př. n. l., zatímco náš letopočet neboli éra „po Kristu“ začíná rokem 1 n. l. **Rok nula** při tomto počítání let **neexistuje!** Tato číslice byla z datování vyloučena v 6. století n. l., neboť nebyla považována za dost

dobrou k tomu, aby označila tak důležitou událost, jakou se stalo údajné narození Ježíše.

** Zde si jen pro jistotu připomeňme, že například 4. století zahrnuje v dějepisném smyslu roky 301–400, a že pod pojmem 40. léta téhož století rozumíme roky 340–349.

Našimi předky se stali ti Slované, kteří se vydali z původní domoviny na západ.

Měli prý světlé až mírně narudlé vlasy, vysokou postavu a bílou pleť, kterou jim někdy zdobily pihy, a bylo jich prý možná 30 000, možná 50 000. První dorazili **na jižní Moravu** počátkem 6. století n. l. (zatímco další skupina se tam objevila v druhé polovině téhož století) a z Moravy přišli **do Čech ve 40. letech 6. století**. Podle legendy* je sem přivedl pratec Čech, který vystoupil na horu Říp**, rozhlédl se a spokojeně prohlásil, že to je ta vytoužená země oplývající mlékem a strdím***, a oni ji proto mohou nadále považovat za svůj domov.

Tudy přišli naši slovanští předkové ze své původní vlasti.

*Další legendy hovoří např. o tom, že Čechův přítel Krok měl tři dcery – Kazi, Tetu a Libuši – a že Libuše si vzala Přemysla Oráče žijícího údajně ve Stadicích nedaleko dnešního Ústí n. Labem, který s ní jako první panoval. Podle nich po tomto panovnickém páru nastoupil na trůn jejich syn Nezamysl a dalších šest přemyslovských, historiky nepotvrzených knížat: Mnata, Vojen, Vnislav, Křesomysl, Neklan a Hostivít.

** Říp, jehož indoevropský název se překládá jako „Hora“, je čedičový vulkán přirovnávaný ke zvonu spadlému z nebe. Před mnoha tisíci let na něm žili lidé, o nichž toho není historikům mnoho známo, a po příchodu Slovanů ležel do 8. století n. l. v tzv. geografickém středu Slovanů obydleného území, které tvořilo kruh s poloměrem asi 75 km. (Dnes je geografický střed České republiky na Vysočině, nedaleko obce Číhošť.)

*** Strdí (zastarale též strd', sred, sred'; všechny výrazy v závorce jsou ženského rodu) je dnes již nepoužívané slovo značící med či plástve medu. Slovo má patrně praevropské kořeny, protože se vyskytovalo ve většině slovanských jazyků a najdeme je již v Kralické bibli (Druhá kniha Mojžíšova, 13/5), zatímco ekumenický překlad bible zvolil výraz „med“.

Ve skutečnosti zlákala naše slovanské předky **území kolem jihomoravských řek*** a **české Podřipsko a levé dolní Povltaví**, kde všudypřítomný prales vykáceli 5 000 let př. n. l. neznámí zemědělci.

* Víte, jak poznáme **dolní a horní tok řeky**? Dolní tok je tou částí, která končí vtokem do jiné řeky nebo do moře, zatímco horní tok začíná u pramene; stačí vyjít z faktu, že voda teče vždy shora, tedy z kopce dolů. A víte, jak poznáme **pravý a levý břeh**? Stojíme-li obličejem ve směru toku, máme po pravé ruce pravý břeh a po levé ruce břeh levý.

Roli sehrálo i to, že zde žilo jen nevelké množství Germánů*. I když bývalo zvykem, že nově příchozí pobili každého, koho na vyhlédnutém úze-

mí zahlédli, Slované to neudělali. Naopak – uzavírali s Germány sňatky a učili se od nich mnoha řemeslným dovednostem. Kvůli tomu se Slovanům začalo říkat holubičí povahy, čímž většinou rozumíme lidi mírumilovné, přátelské. Jenže toto tvrzení má háček: zaprvé někteří chovatelé tvrdí, že holubi jsou ti nejméně snášenliví opořenci, a za druhé naši předkové nebyli žádní útlocitní dobráci, kteří by na sobě nechávali štípat dříví. Uměli bojovat a museli to umět, protože jinak by nepřežili a my bychom tu nebyli.

* Germáni se k nám přišli ohřát z jižní Skandinávie. Českou kotlinu si vyhlédli příslušníci germánského kmene zvaného Markomani (což bývalo překládáno jako „Hraničáři“ či „Jezdci“), zatímco dnešní Morava se stala načas domovem germánského kmene zvaného Kvádové. Do 6. stol. n. l. tu pobývali také Langobardi, tj. Dlouhovousové, kteří přišli z území dolního toku Labe. Germánští chlapi byli přijímáni mezi muže poté, co slavnostně obdrželi štít, krátký oštěp a mužský oděv. Dospělí muži byli velmi otužilí, takže bojovali polonazí pouze v kalhotách (zatímco ženy nosily sukniče či šaty), dlouhé vlasy měli buď stočené do uzlu umístěného na spánku, nebo upravené do klasického „koňského ohonu“, a jezdili na krátkonohých, vytrvalých a v bojích neobvykle klidných konících. Bojovníky, pro něž největší potupou bylo utéci z boje a zahodit štít, doprovázeli na místo bitev jejich rodinní příslušníci, kteří se utábořili nedaleko bitevního pole. K povinnostem mužů nepatřila péče o rodinu, takže nejčastěji bojovali a ve volných chvílích se věnovali takovým zábavám jako tanec mezi ostrými meči a hroty kopí nebo hra v kostky. Ve vrhcábech prý mnohý prohrál nejen majetek, ale i rodinu, a dokonce také sám sebe, takže se stal otrokem výherce. Germáni uměli zpracovávat železo a muž přinášel jako věno dobytek, koně a zbraně, které předával dospělému synovi. Protože jejich počet vzrostl natolik, že je zdejší půda nedokázala uživit, většina z nich se přestěhovala na západ a jih od dnešní ČR.

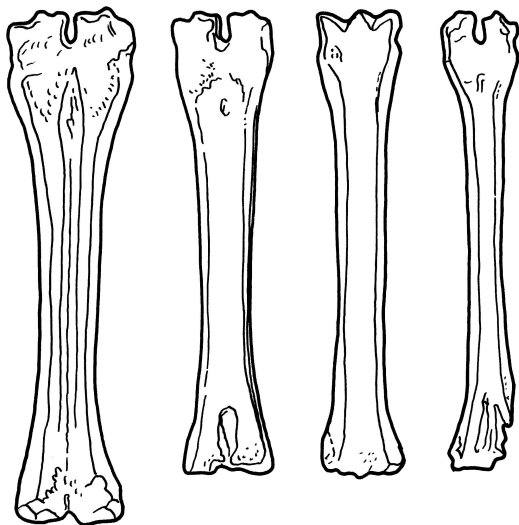
Pokud vás napadlo, jak si takové množství lidí mohlo jen tak vyšlápnout do Evropy a obsadit nějaké území, vězte, že tehdy to šlo, jelikož neexisto-

valy hranice ani státy, jak je známe dnes. Navíc novou domovinu nehledali pouze Slované, takže se jednalo o jakási všeobecná „škatulata hejbejte se“. Začali s tím ve 4. století n. l. asijské Hunové a severoevropští Germáni, které následovaly další skupiny lidí. Historici říkají tomuto období trvajícímu do 9. století „stěhování národů“ a všichni se při něm snažili dostat z chladnějšího severu na teplejší jih.

DOBYTEK, KONĚ, VČELKY A SPOL.

Slované usazení na našem území se zpočátku živili především jako **lovci a pastevcí**.

Lovili malá i velká zvířata, např. medvědy, ptáky, ryby, zajíce, vlky, jeleny, apod., a používali kromě sítí a lapacích jam především oštěpy. Je pravděpodobné, že v zimě při lovu používali až do 11. století kostěné brusle z holenních kostí např. koní či vepřů, dlouhých něco přes 20 centimetrů. Jednu má ve svých sbírkách i pražské Národní muzeum. Kostí byly vyhlazené a provrtané tak, aby jimi bylo možno provléknout řemínky, jimiž si je bruslař přivázal k botám.

Zatímco původně byl lov jedním ze způsobů získávání potravy, později se změnil především v zábavu, již holdovali urození jedinci.

Chovu hospodářských zvířat se naši předkové věnovali již ve své pravlasti. Na Moravu a do Čech si s sebou přivedli především

Kostěné brusle se obvykle přivazovaly k podomácku zhotoveným botám.

ovce, kozy a prasata, k nimž později přibyl kromě drůbeže skot a koně; rasa ovcí, které se u nás dařilo, však neměla poměrně dlouho příliš kvalitní vlnu. Postupně vznikali velkochovatelé; například koncem 11. století měla vyšehradská kapitula na svém více než stu poplužních dvorů* celkem 400 kusů krav, 110 prasic, 900 prasat, 700–900 kusů mladého dobytka, 2 200 selat a 3 750 kuřat. Ve stejné době vlastnil klášter v Hradisku u Olomouce stovku prasat a dvě stovky ovcí.

* Poplužní dvůr je historické označení pro vrchnostenský dvůr, přičemž „popluží“ bývala stará měrná jednotka plošného obsahu neurčité velikosti, jež se užívala zejména v zemědělství. Rozloha jednoho popluží se odhaduje od 20 do 60 hektarů. Někdy se tímto výrazem rozuměla dosud nerozměřená zemědělská půda; podle etymologů mohla velikost pozemku souviset s plúžením, resp. oráním. Náležela k němu dominikální (panská) půda, hospodářské budovy a selské dvory s rustikálními (selskými) pozemky. Na poddané, pracující zde v rámci svých robotních povinností, a na námezdní placené pracovníky dohlížel šafář. U nás se poplužní dvůr zachoval ve rčení „Lepší drzé čelo než poplužní dvůr“, což značilo, že k cíli se rychleji dojde smělym až vyzývavým chováním než pomocí majetku.

Zpočátku byl dobytek menší, než je dnes, takže dával také méně mléka. Vepři mívali sice původně delší nohy, ale nižší váhu než ti dnešní, takže poskytovali méně masa a tuku; navíc bývali tmaví a mívali kly.

Protože v 10. až 13. století u nás panovalo deštivé, leč teplé počasí, pobývala zvířata na pastvinách* i přes zimu; přestože v chladnějších částech roku byla zaháněna na chráněnější pastviny, některé jejich kosterní pozůstatky prokázaly stopy po onemocnění z nachlazení. Jelikož tehdejší dobytek ještě nebyl úplně domestikován, nebylo nutno ho na pastvinách hlídat, protože se prý dokázal sám ochránit před vlky a medvědy**.

* Pastvinami vepříků bývaly okraje nesnadno prostupných lesů. Nacházeli tu nejen dostatek bukvic a žaludů, ale i chutných mladých listnáčů,

čímž měnili spásané části původně smíšeného lesa v les jehličnatý. Protože lesy patřily zpočátku vládnoucímu knížeti, museli mu majitelé za pastvu vepřů platit zvláštní daň zvanou nářez. Nazývala se tak podle naříznutí hole nebo vyříznutí zářezu neboli vrubu na holi, s jejichž pomocí se počítala zvířata vyháněná na pastvu či přiháněná z pastvy. Jak lesy postupně přecházely z rukou panovníka do vlastnictví vrchností světských a církevních, platili chovatelé nářez jim.

Vrub, který nám zůstal ve rčení „mít u někoho vroubek“, využívali i hostinští, zatímco řemeslníci mistři preferovali inovovanou metodu: dřevěnou tyčku rozštípli na dvě, jednu část si ponechali, druhou dali svému zaměstnanci a po každém odpracovaném dni či dokončení díla je rukou spojili a na obou polovičkách udělali vrub. Tímto způsobem se „zapisovaly“ i dluhy; jakmile dlužník dluh vyrovnal, vrub se smazal tím způsobem, že se část tyčky s „jeho“ vrubem odřízla.

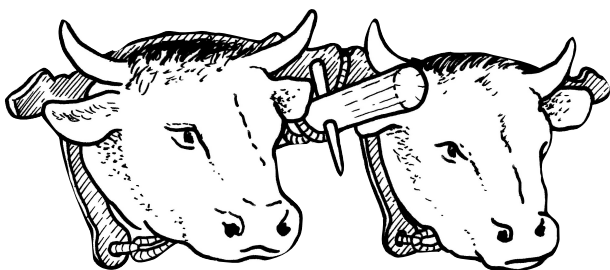
** Poslední medvěd žijící na našem území byl zastřelen dne 14. listopadu roku 1856 za sněhové bouře v Želnavě na Českokrumlovsku. Přesněji řečeno šlo o medvědicu patřící mezi brtníky, která vážila 104 kg, z místa činu byla odvezena na saních a bažantník Václav Špatný ji vycpal pro muzeum v loveckém zámečku Ohrada. Pokud se někde dočtete, že huňáč je k vidění na zámku Hluboká, ujišťuji vás, že to není pravda.

S tím, jak se postupně ochlazovalo, umísťovali lidé hospodářská zvířata do přístěnků u svých obytných domů a na vrchnostenských dvorech vyrůstaly samostatné chlévy pro dobytek (původně určené zřejmě především kravám po otelení), stáje pro koně, ovčiny a vepřiny. Znamenalo to mít dostatek sena, slámy a listí, protože jinak zvířata přes zimu hlady hynula. Chov dobytka se rychle šířil, takže vzniklo specializované řemeslo řezníka a uzenáře. Řezníci patřili mezi nejbohatší řemeslníky, jelikož si zámožní obyvatelé měst velmi oblíbili masité pokrmy.

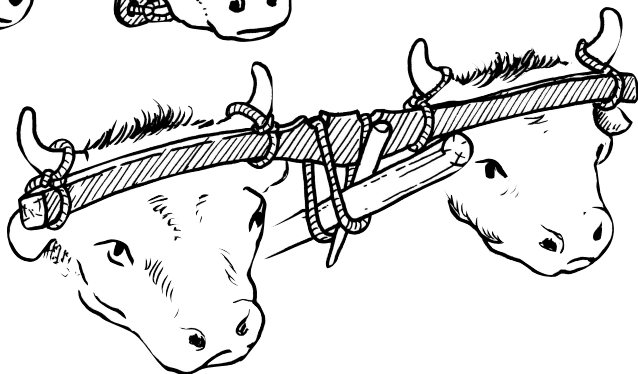
Jedním z velmi důležitých okamžiků v životě našich předků byl ten, v němž se naučili po počátečním chybování správně **využívat sílu zvířat**, tj. správně je zapřahat. Nejdříve to aplikovali u volů, které zapřahali do oradel a vozů nejčastěji, protože v důsledku zmíněného teplého, leč dešti-

vého počasí bývala půda bahnitá a spodní voda vysoká, a oni se díky svým **širokým kopytům propadali méně** než ostatní kopytníci, např. muly či osli. Nejprve je lidé zapřahali buď **za rohy**, nebo používali nášijník zvaný též jho či jařmo (zde je souvislost se slovem ujařmený), který vedl **přes krk**, takže zvířatům táhnoucím náklad těžší než půl tuny svíral dýchací orgány, a ona proto zdvihala hlavu a vypínala šíji. (Svého času si historici mysleli, že takto se vypínající zvířata na starých ilustracích jsou pouze důsledkem malířovy stylizace, ale nakonec došli k závěru, že tato pozice měla reálný důvod.) Od 10. století se začal šířit a o dvě století později zvítězil **chomout** (známý v severní Číně od 3. stol. n. l.), který byl tvořen dvěma dřevěnými či železnými oblouky spojenými do tvaru 0 a potažený kůží a vycpaný slámou, jež bránila tomu, aby tahouna tlačil. Koním se navlékal přes hlavu, což u zvířat s rohy nebylo možné, takže chomouty pro hovězí dobytek se spojovaly pouze nahoře a dole se svazovaly řemenem.

Tento způsob záprahu přinesl zvířatům úlevu, neboť potah vedl přes hrud, takže jim nevadil, a navíc jim umožnil vyvinout větší sílu. U hovězího dobytka to prý bylo až pětinasobně a u koní*, kteří ve 13. a 14. století převládli, trojnásobně.

Záprah za šíji i rohy snižoval výkonnost tahounů.

* První koně žijící na našem území byli sice poměrně malí (v kohoutku měli 120–150 cm), ale zato robustní, a až do 12. století sloužili jako jezdečtí nebo tahali pouze lehké vozíky. Jejich chov byl u nás v 9.–13. století tak rozšířený, že mohli být vyváženi do zahraničí. Zatímco jezdecké koně si kupovali velmi bohatí lidé, koňské tahouny si pořizovali především majitelé větších statků. Pro „obyčejné“ zemědělce to však byla poměrně dlouho příliš velká investice, neboť kůň „pouze“ tahal náklady. Východní Slované v 8.–12. století chovali koně na jídlo, protože se o ně v té době a v tamních lesních a lesostepních oblastech nemuseli starat. Tato zvířata totiž byla schopna žít celý rok ve volné přírodě a uměla se (stejně jako např. sobi) udržet naživu i v zimních měsících, kdy se musela prohrabávat k potravě vysokou vrstvou sněhu.

Až do 13. století se koně většinou nekovali (i když podkovy znali Slované zřejmě již v 8. či 9. století). Důvody byly tři. Zaprvé tehdy chovaní koně měli kopyta odolnější, pevnější, méně citlivá, méně drolivá a trvanlivější, zadruhé v období, kdy sloužili především jako jezdečtí, nebyla kopyta tolik namáhána a zatřetí v tomto období bylo železo drahé a ostatní materiály používané na výrobu podkov (lýko, sláma, kůže, textilie, trávy či dřeviny) nebyly příliš trvanlivé. Třinácté století však přineslo větší dostupnost železa a i pro jezdecké koně větší zátěž, protože bojovníci v brnění mívali do příslovečného peříčka velmi daleko; brnění totiž vážilo až 50 kg a muž do něj navlečený měl při výšce 150–160 cm zhruba 60–70 kg, což dává dohromady přes sto kilogramů. Kromě toho se počítalo s tím, že v bitevní vřavě budou koně svými okovanými kopyty nepřátele kopat a šlapat po nich.

Železné podkovy, jejichž tvar a vzhled se v průběhu času měnil, nejenže zvýšily koňův výkon, ale navíc chránily a chrání jeho kopyta před zdravotními potížemi, které by mu mohl způsobit náročný terén, a napravují některé odchylky kopyt od normálu, kvůli nimž by ho např. chůze bolela. Kromě toho umožňují zvířeti lépe se zapřít. (Koňské podkovy ve tvaru písmene „U“ se většinou vyrábějí z oceli nebo hliníku, ale dnes můžeme vidět i podkovy plastové, gumové nebo kožené.)

Naši předkové se věnovali i **chovu ryb**.

V nejstarších obdobích je bez omezení lovili v řekách, od 13. století se k nám dovážely ryby mořské a tuzemská rybářská živnost vznikla počátkem 14. století, odkdy tyto obyvatelé vod (stejně jako raky) chytali a prodávali profesionální rybáři. Protože však takovýto rybolov nestačil, a navíc na řekách docházelo ke sporům mezi rybáři a mlynáři či dalšími řemeslníky využívajícími vodní toky, začaly se u nás ve větší míře zakládat **chovné rybníky**.

První vznikaly sporadicky zřejmě v 11. století, kdy k nám přicházeli příslušníci církevního řádu benediktinů, kteří měli ze zahraničí zkušenosti s chovem ryb coby postního jídla. Některé prameny však naznačují, že české rybníkářství začalo teprve v roce 1115, kdy byl založen nejstarší doložený rybník patřící kladrubskému klášteru; také další vznikající rybníky v tomto období patřily klášterům. První šlechtické rybníky prý začaly vznikat ve 13. století např. na panství jihočeských Vítkovců. I když se občas dočteme, že zakladatelé rybníků vyháněli zemědělce z jejich polí, podle historiků to není pravda, neboť existoval zákon vydaný zemským sněmem, který něco takového zakazoval.

Zpočátku vznikaly rybníky častěji v pahorkatinách, kde příroda jako by pro ně připravila vhodný terén, ale v polovině 14. století rybníkáři zjistili, že je výhodnější zakládat je na úrodných půdách, takže se začaly budovat v nížinách, zejména v Polabí. Bývaly většinou menší, samostatné a stavebně méně náročné než později budované rybníční soustavy. Choval se v nich především kapr, při jehož rozmnožování se dalo dosahovat velmi dobrých výsledků a relativně dobře rostl a přežíval. Čeští kapři byli vynikajícím vývozním artiklem například do Saska. Za Jana Lucemburského vznikaly rybníky v oblasti Třeboňské pánve a Karel IV. zakládání rybníků rovněž podporoval a nařizoval jejich zřízení městům, církvi i šlechticům, aby „*království naše rybami a vodními parami oplývalo*“. Ve 14. století vznikl u Doks Velký rybník, známý dnes pod názvem Máchovo jezero.

Chov ryb probíhal tak, že se do rybníka nasadily ryby, které zde žily pět či šest let společně s plůdky a plevelnými rybami, např. okouny, takže rybník obývalo velké množství podvyživených ryb, jejichž počet redukovali vodní dravci. Počátkem 15. století však nastala zásadní změna chovu. Ta spočívala v tom, že zvláště byli chováni rodiče, zvláště plůdky a zvláště ryby

určené k prodeji; jinak řečeno vznikaly rybníky hlavní, plůdkové a výtazníky. Za husitských bouří došlo k útlumu rybníkářství, ovšem ten netrval dlouho.

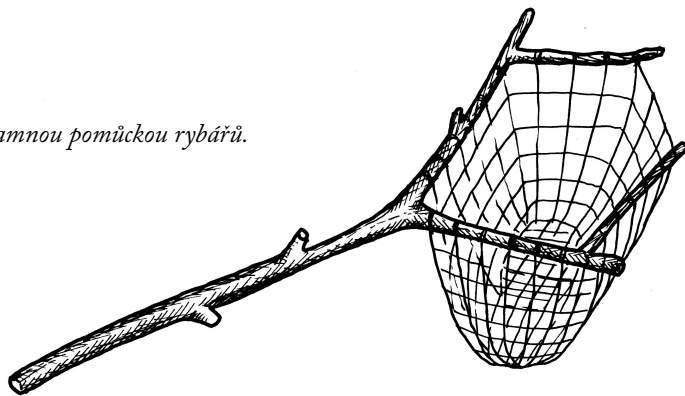
Ryby se přenášely **dřevěným keserem**, tvořeným samorostlou vidlicí doplněnou dřevěným obloukem a vakem z rybářské sítě. Aby tito vodní tvorové nebyli dlouho bez vody, musel rybář s keserem ke kádím **utíkat**, z čehož máme rčení, že kdo spěchá, utíká jako s keserem.

Při prodeji se v minulosti ryby **nevázily**, nýbrž odměřovaly měrným džberem, do něž se vešlo asi 105 kg ryb.

Dokladem toho, že 15. století bylo zlatým věkem českého rybníkářství, je fakt, že se tímto směrem angažovali (dle přání Karla IV.) jak příslušníci šlechtických rodů, tak města, a dokonce jednotliví měšťané. Investice do tohoto oboru byly totiž překvapivě výnosné. (Roli v tom sehrál fakt, že majitelé rybníků neplatili daně, neboť šlechta tuto berni na zemském sněmu ve vlastním zájmu neodsouhlasila.) Díky tomu se začaly samostatně rybníky nahrazovat velkými **rybničními soustavami**; první, jejíž součástí se stal hlavní jihočeský rybník Bezdrev o rozloze 500 ha, vznikla koncem 15. století a vděčíme za ni Vilému Pernštejnovi.

Ke známým stavitelům rybníků patřil nesporně **Josef Štěpánek Netolický**, který zakládal či rozšiřoval rybníky ve východních Čechách a na Třeboňsku, kde působil ve službách Rožmberků. Kvůli zásobování rybníků čerstvou vodou vybudoval v letech 1508–1518 Zlatou stoku*, která funguje dodnes; s jeho jménem se pojí rybníky Žehuňský, Horusický, Opatovický, Velký Tisý a Kaňov.

Keser se stal významnou pomůckou rybářů.

* **Zlatá stoka** je vodní kanál v Třeboňské pánvi, dlouhý 45–50 km, jehož průměrný sklon na 1 km činí 28,5 cm. Nejenže napájí tamější rybníční soustavu, ale pomáhá vodu okysličovat, a navíc tu přebytečnou (po silných deštích a během výlovů) odvádí. Stoka byla původně široká až 8 m, ale nyní se její šířka pohybuje mezi dvěma až čtyřmi metry.

Co se **chovu včel** týče, tomu nejprve předcházela činnost zvaná **brtnictví**, kdy lidé vybírali med divokým včelám usazeným v dutinách lesních stromů či ve skalních šterbinách, stejně jako to dělali medvědi-brtníci. (Brtníkem byl i medvídek Pú, který si dával hlavu do pracek.) K dutinám stromů obsahujícím med vylézali lidští brtníci pomocí žebříku zvaného ostrev, zhotoveného z rovného kmene, jemuž osekali větve tak, aby jim silnější pahýly sloužily coby stupačky. Teprve později někteří užívali stoupačcí železa, která si upevňovali na obuv.

V další fázi se naši předkové **starali o včely* žijící v lesích**, a to tak, že jim v dosud neobydlených stromech – zejména borovicích, dubech, lípách a spíše výjimečně v jedlích a jasaněch – vydlabávali nové dutiny, do nichž včelstva přenášeli.

* Víte, proč se říká o člověku, který o něco přišel, že kouká, jako by mu uletěly včely? Když se v úlu objeví dvě královny, část včel s jednou z nich odletí, ovšem do váčku si „nakradou“ med, aby měly z čeho žít, než si zařídí novou domácnost. A přesně takto se možná diví i včely, které zůstaly v původním úlu.

Kromě toho jim obydlí na zimu uzavírali, aby při sněhu a mrazu nepomrzly, a nakonec – v souvislosti s ubýváním lesů, které byly nahrazovány poli a loukami – pro ně **stavěli úly u svých domů**. (Výraz „úl“ souvisí s označením dutiny, vyhloubeniny; dutý strom se nazýval „ulej“ či „ulj“.) Tvrdí to např. zprávy arabských kupců z 9. a 10. století, podle nichž „*Slovčané mají jakési dřevěné nádoby (na stojanech), ve kterých jsou vyvrtané otvory pro včely a jejich med*“. Tehdy už včelaři včelky nejen zazimovávali, ale ne-

chávali jim na zimní měsíce část medu, aby nezemřely hladu. (Když se u nás začal používat cukr, začali jim ho včelaři dávat na zimu místo medu.)

Lidé jim stavěli pevné či přenosné úly zvané kláty, tedy části kmene s dutinou, k nimž postupně přibýly pletené úly ve tvaru kupole. Tehdejší včelaři prý dokázali z jednoho úlu získat 40 až 60 kg medu; protože lidé znali jeho uklidňující účinky, věřili, že s jeho pomocí lze ochočit i divoká zvířata.

Med i vosk se u nás prodávaly již od 10. století a roku 993 uložil kníže Boleslav II. včelařům daň ve formě vosku určeného pro svíčky zvané voskovice, používané v nově zřízeném Břevnovském klášteře, který stál na území dnešní Prahy. Medařské právo platné od vlády Karla IV. umožňovalo, aby včely choval každý bez omezení, nařizovalo včelařům platit daně ve formě vosku a určovalo také tresty za krádeže včel i za to, když včelaři včelařící v lesích neplatili majiteli poplatky za užívání lesa.

Na konec „včelí“ pasáže si **opravme jeden zásadní omyl** spočívající v tvrzení, že včela sbírá med. Ve skutečnosti nasává sosákem z květů nektar (tj. šťávu s vysokým obsahem vody), jenž stéká jejím jícnem a hltanem do úložiště zvaného medný váček, který je velký jako špendlíková hlavička. K tomu, aby ho naplnila, musí sběračka navštívit asi tisíc květů a na dané množství medu spotřebuje troj- až pětinasobek nektaru. Když se vrátí do úlu, předá nektar jiným včelám, které ho uloží do voskových buněk plástve, další ho nasávají a vkládají do dalších buněk a přitom nektar filtrují, zbavují vody a přidávají do něj enzymy ze svých žláz, čímž dochází ke štěpení na jednoduché cukry. Nakonec je med uložen do zrací buňky, kde zraje přibližně dva až tři dny (podle teploty a proudění vzduchu v úle). Každou takto naplněnou buňku zralého medu uzavřou „hospodyňky“ voskovým víčkem.

První zprávy o **chovu holubů*** pocházejí již z doby Sámovy říše (623–662; její jádro leželo zřejmě mezi dnešním jihomoravským Znojmem a dnešní Bratislavou, a kromě dalších částí Moravy, dnešního Slovenska a dnešního Maďarska k ní patřily i Čechy). Již tehdy poddaní platili jako daň za každou osobu tři holuby. Jak potvrzují archivy měst a klášterů, v letech 1368–1397 byl u nás chov holubů na vysoké úrovni, přičemž někteří sloužili jako zdroj masa a jiní k doručování pošty.

* Vynikající orientační schopnosti holubů byly známy již před našim letopočtem a lidé si je vysvětlovali různě. Za nejpravděpodobnější názor je považován ten, podle něž jim pomáhá vnímat severo-j jižní orientaci zemský magnetismus, zatímco orientaci východo-západní má na svědomí schopnost vnímat aktuální postavení slunce. Tyto vrozené dovednosti využívali féničtí mořeplavci (žijící na východním pobřeží Středozemního moře), kteří si nejzdatnější holuby brávali na své lodi, kde je uzavírali do menších klíček a v případě nutnosti je vypouštěli s pouzdem upevněným na nožce, v němž byla zpráva pro příjemce. Tímto způsobem se dařilo velmi rychle varovat města před nečekanou invazí apod. a zároveň byl položen základ éry pozdějších poštovních holubů.

Chovatelství zahrnovalo i **dravé ptáky** jako sokoly, krahujce, rarohy, jestřáby či ostříže. Do střední Evropy proniklo **sokolnictví** (zabývající se nikoliv pouze sokolem stěhovavým, ale i výše zmíněnými dravci) již koncem 4. století n. l., cvičenými sokoly se prý obdarovávali navzájem panovníci jako vzácným dárkem, a mnoho důležitých informací z této oblasti přinesli do Evropy různí cestovatelé; jednou z nich bylo používání čepiček zakrývajících dravci oči, aby se před lovem či během přepravy zklidnil. U nás zaměstnávaly vrchnosti profesionální sokolníky, kteří opeřence cvičili a při lovech předváděli. Mívali výsadní postavení i velmi slušné příjmy a bydleli nedaleko sídel svých zaměstnavatelů v tzv. sokolnách. Jedna vznikla ve 13. století nedaleko královského hradu Loket, jmenovala se osada Sokolí Dvůr (dnešní Sokolov) a sídlili v ní královi sokolníci, neboť tu byl klid k výcviku. Další sokolna byla v obci Sokoleč poblíž Poděbrad.

Co se cizokrajných, importovaných zvířat týče, jako první k nám zřejmě přicestoval ve 13. století **králík divoký**, počátkem 14. století byl dovezen z mírného pásu Asie **bažant obecný**, chovaný v bažantnicích, a v **15. století se tu usadil z jihozápadní Asie pocházející daněk evropský, jehož prvním domovem se roku 1465 staly Podivice na Vyškovsku.**

Chov psů – na rozdíl od koček – byl u nás rozšířen již v raném středověku, přičemž někteří sloužili k lovu, jiní jako pastevečtí psi a zbylí jako hlídači. Jednotlivé rasy však byly vyšlechtěny teprve později.

OBILÍČKO, OBLÍ

Rozvoji **zemědělství** na našem území nahrál fakt, že zmíněné teplé a deštivé počasí převládající ve střední Evropě od 9. do 13. století umožňovalo vysoké výnosy. Jelikož díky tomu byl dostatek potravy, mohli mít rodiče více dětí, což však znamenalo, že kvůli obživě museli lidé od 11. do 14. století získávat další půdu v dosud neudělaných a výše položených oblastech, což odborníci nazývají kolonizací. To, že pronikání do tehdejších pralesů nebylo snadné, dokazuje i svědectví z oblasti dnešních Králíků u Ústí nad Orlicí, kde se lidé setkávali „*s medvědy a vlky a také s lidmi žijícími mimo zákon*“.

Zatímco ještě počátkem 13. století pokrývaly lesy* 70 % našeho území, koncem téhož století to už byla jen necelá polovina.

* **Lesy** na našem území prodělaly poměrně **složitý vývoj**. Původně tu byl hustý prales, který však lidé likvidovali kvůli novým polím a pastvinám, jež po vyčerpání půdy opouštěli a nahrazovali poli a pastvinami novými. Na opuštěných lokalitách začal vznikat nový les, v němž převládaly dřeviny odolné vůči ohni, jako dub nebo borovice. Lidé ovšem lesní dříví potřebovali na výrobu dřevěného uhlí nutného k tavení kovů, do dolů, na stavby či k topení; např. jen na vytápění zámku v Českém Krumlově se ho ročně spotřebovalo 4 000 m³.

Jak jsme si řekli, původně vlastnil lesy panovník, ale od 13. století se stávaly jejich majiteli také světské či církevní vrchnosti, přičemž šlechtici v nich pro zábavu lovili a les pro ně byl užitečný především tím, že v něm těžili dřevo, které rozprodávali. Protože nahrazováním dalších lesů obdělávanou půdou se jejich rozloha zmenšovala, šířily se od 14. století zákazy dalšího mýcení i toho, aby v nich lidé pásli dobytek. Právě od této doby začíná historie **hajných** coby strážců vrchnostenských lesů před poddanými.

Nová půda se získávala **klučením**, nebo **žďárením**. V prvním případě šlo o to, že lesní stromy lidé pokáceli a pařezy vydobyli ze země, což byla obtížná práce, k níž se používaly železné sochory určené na páčení, těžké

sekery na přetínání kořenů či motyky zv. klučovnice. Žďáření spočívalo v tom, že lidé nechali dřeviny nastojato odumřít tak, že jim z kmene sloup-li u země kůru a lýko, a poté co stromy zaschly, což se stalo druhým či třetím rokem, je celé včetně kořenů spálili. Tam, kde převládaly křoviny, byla příprava pole snazší. Každopádně jim práci usnadňovaly okované rýče a lopaty. Popel ze spálených dřevin byl jedním z prvních hnojiv a dokázal zlepšit kvalitu půdy až na patnáct let.

Naši předkové pěstovali **všechny základní obiloviny** – pšenici, žito, ječmen, oves a proso (to zpočátku převládalo), ale protože nechovali mnoho kusů dobytka, a navíc zvířata nechávali po celý rok venku, neměli dostatek hnoje na svá pole. Když se půda vyčerpala a dávala malou úrodu, nechávali ji rok či dva neobdělanou (říkalo se jí lada či oulehla) a pásli na ní dobytek, který ji přirozeným způsobem hnojl, takže se obnovila její úrodnost.

Za těchto podmínek ovšem stačilo málo (např. když v jednom roce příliš nebo naopak málo přšelo*) a hrozil hladomor**.

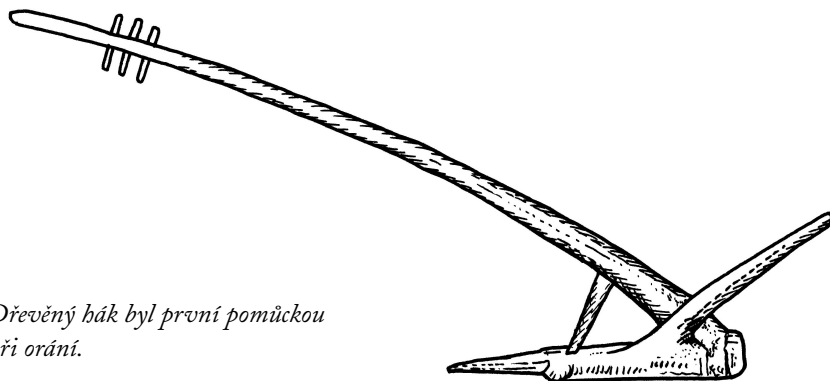
* Slovo „pršet“ původně znamenalo ve staročeštině „vypadávat“, „sypat se“. Když byl někdo plešatý, říkalo se, že mu vypršely vlasy, bezzubému vypršely zuby apod. Řčení „čas vypršel“ souvisel s tím, že vypršel písek v přesýpacích hodinách. Dodnes také říkáme, že nám vypršela dovolená, a to jak ta, která propršela, tak ta, během níž jsme měli ideální počasí, ale bohužel skončila.

* * Během hladomorů lidé jídali trávu, stromovou kůru, květy, poupata, uhynulý dobytek, psy, kočky, ptáky, veverky, chrousty (připomínající prý chutí mandle), motýly a „medově“ chutnající čmeláky. V této souvislosti si pro zajímavost řekněme, že člověk vydrží bez jídla asi 60 dní (i když v některých případech prý i 90 dní), ovšem pokud má co pít; kromě toho záleží na tom, v jaké tělesné kondici byl před hladověním, kolik tělesného tuku má a jaký je jeho metabolismus.

Výnosy z nedostatečně hnojených polí přesahovaly v 10.–13. století sotva dvojnásobek vysetého zrní, i když obdělávané plochy bylo relativně mnoho. Kvůli zvýšení malé produkce bylo třeba začít využívat techniku, kterou však museli Evropané včetně našich předků znovu „objevit“*, byt byla většinou dávno známa: např. již antika považovala vodu za vynikající pohon a zvířata za tažné síly a Číňané a Peršané používali od 7. století pluh s koly i větrné mlýny.

* Víte, jaký je **rozdíl mezi vynálezem a objevem**? Vynálezem je to, co před vynalezením neexistovalo a existovat začalo, až když to někdo vymyslel. Naproti tomu objevem je to, co existuje nezávisle na objeviteli, tedy co existuje ještě před objevením a o čem se objevitel dozví ve chvíli, kdy to uvidí. Příkladem objevu je ostrov, pramen řeky, jeskyně apod., zatímco parní stroj je vynález.

Zásadní změna přišla u nás ve 13. století. Až dosud lidé používali k orbě půdy kromě háku **oradla se železnou symetrickou radlicí** (jakýmsi rýčem upevněným na oradlo), ale i když šlo o vývojový krok vpřed, novinka rozrývala půdu pouze do hloubky 5–10 cm a zemi neobracela, takže pole bylo nutno orat jak podélně, tak příčně. (Z toho důvodu bylo ideální, když políčko mělo přibližně čtvercový tvar.)

Dřevěný hák byl první pomůckou při orání.

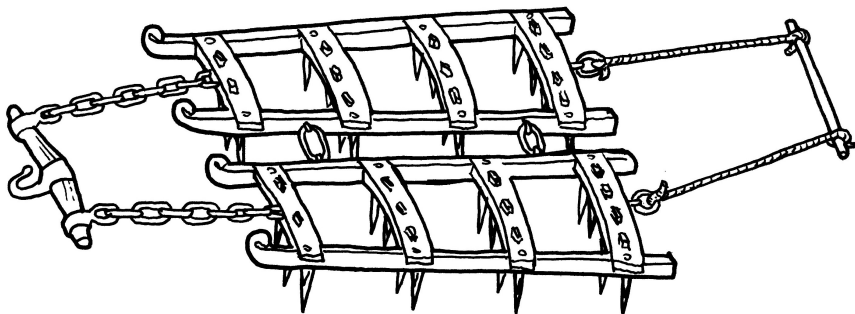
Orba proto bývala zdlouhavá, což dokazuje následující text písničky: „*Ach můj Bože, co já zkusím // celej tejděn za tím plouhem // tlapat musím // Nevyspím se nenajím se // celej tejděn za tím plouhem // uchodím se.*“

Nyní však zasáhl do historie našeho zemědělství **pluh vybavený koly a hlavně radlicí asymetrickou**, která půdu nejen rozrušila, ale zároveň ji obracela, takže na povrch se dostávala spodní, nevyčerpaná zemina. Tato novinka, která vystrnadila oradla se symetrickou radlicí na svažitě pozemky, zvládala i těžké, jílovité půdy, na něž si dosud lidé netroufali.

Pro srovnání si řekněme, že zatímco pomocí motyky lidé zkopali 1 hektar pole asi za 50 dní, s hákem jim to trvalo asi 12,5 hodiny, práce s oradlem se symetrickou radlicí si vyžádala necelých 10 hodin a s pluhem s asymetrickou radlicí pouze asi 6 hodin.

Od 11. či 12. století se začala v úrodnějších oblastech na polích středních a větších usedlostí používat novinka zvaná **zemědělské brány**, jimiž se vláčelo vždy na koso a jejichž úkolem bylo před setím rozbít hroudy zbylé po orání, a navíc vyvláčely i podoraný plevel. Byly **vybaveny** nejprve **dřevěnými**, později zejména na těžkých půdách **železnými**, 20–25 cm dlouhými **hřeby**, jichž bývalo až šestatřicet; konkrétní počet závisel na velikosti a počtu ráků, které se někdy spojovaly.

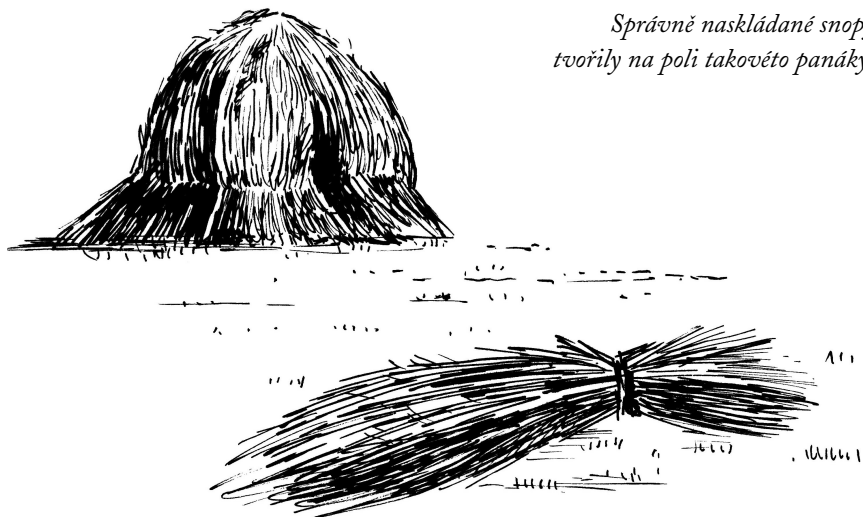
Kromě toho, že do polních prací byli stále více zapojováni koně, kteří byli asi o padesát procent rychlejší, všestrannější a rentabilnější než volí, a že lidé již nenechávali dobytek přes zimu hladý, přibyl jako bonus **trojhonný či trojpolní systém**. Ten spočíval v tom, že pole byla rozdělována

Zemědělské brány se na zimu zavěšovaly na zed' stodoly nebo kůlny.

na tři skupiny: jedna byla určena pro jařiny (tj. užitkové rostliny seté či sázené na jaře), druhá pro ozimy (seté na podzim) a třetí na úhory; přínos spočíval v tom, že ladem od té doby ležela už nikoliv polovina, nýbrž jen třetina obdělávané půdy, a navíc byla šance, že při neúrodě jařin lze spoléhat na ozimy a naopak. Když zemědělci začali využívat tyto „vynálezy“, urodila se z jednoho vysetého zrna nikoliv pouze dvě, nýbrž tři až čtyři zrna.

Zorané pole zemědělci **ručně oseli** zrním uchovávaným z minulé sklizně, které nabírali ze speciální zástěry zvané někde „rozsivka“. Zralé obilí **sklízeli pomocí srpů** zhotovených nejprve z vhodně zakulacené dřevěné či parohové rukojeti, jejíž vnitřní stranu osadili ostrými čepelemi z kamene a později ze železa. (Kosy, nejdříve s krátkou rukojetí a od 14. století s rukojetí dlouhou, sice znali také, ale používali je výhradně na trávu.) Pracovali tak, že jistý počet klasů vzali do hrsti a srpem opatrně – aby se z nich nevysypala zrna – odřízli pouze klasy, zatímco 20 až 30 cm vysoká stébla nebolel strniště spálili, aby pole pohnojili. Od 13. století seli obilí hustěji, takže používali větší srpy, a jelikož kvůli zvětšování stád dobytka bylo zapotřebí více slámy na krmení pro zimu i podestýlku, začali obilí odřezávat až u země.

*Správně naskládané snopy
tvořily na poli takoveto panáky.*

Ze žita a pšenice, sklízených i se stonky, svazovali zemědělci pomocí povřísel (stočených obilných stonků) snopy, které se stavěly **do panáků** klasy nahoru. Ty chránily obilí před zvlhnutím a napadením škůdci. Posečený ječmen a oves se však nechával schnout rozložený na poli; po proschnutí se i z ovsa stavěly panáky, zatímco ječmen se svážel rovnou domů.

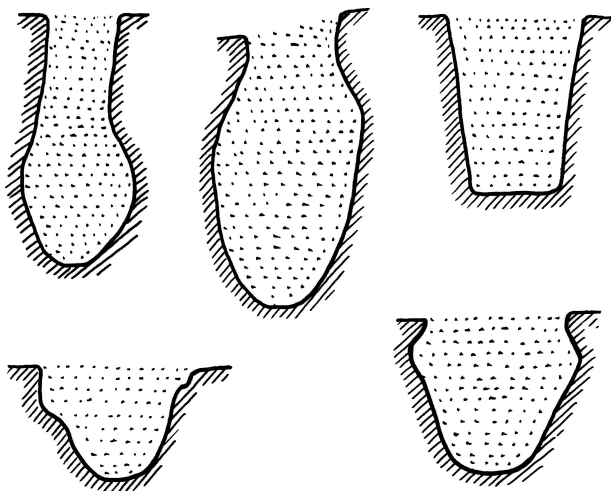
Původně se zrní z klasů získávalo tak, že je lidé rozložili na dvoře a přeháněli přes ně dobytek (což však znamenalo ztrátu nemalé části obilí, protože je zvířata kopyty drtila), vláčeli přes ně desky či do něj tloukli holí. Od 13. století je **mlátili na humně*** pomocí cepů; někdy tuto práci zvládli členové rodiny, ovšem při vyšší sklizni se najímali mlatici. Bývalo jich od dvou do osmi, a aby pracovali ve stejném rytmu, vymýšleli si říkanky: když byli dva, opakovali: „*cap chlap, cap chlap*“, byli-li čtyři, říkali: „*snop na patře, shod' jej bratře, shod' jej dolů na stodolu*“, a když jich bylo třeba šest, recitovali stále dokola: „*tata mamu češe, tata mamu češe*“. Mláčení trvalo od časného rána do pozdního večera obvykle s půlhodinovými přestávkami na jídlo. Aby se zrna zbavila lehkých plev (tj. slupek), vyhazovala se proti větru rukama, lopatami či mělkými nádobami. Po skončení mláčení vystrojil hospodář hostinu zvanou **domlatky** (viz kapitola „Léky proti dlouhé chvíli“).

* Výraz „humno“ měl **několik významů**. Zprv se jím označovala součást pivovaru, v níž probíhalo základní sladování; bývalo obvykle zapuštěno pod zem, aby se v něm dala udržovat správná konstantní teplota, neboť zde ječná zrna klíčila za vhodné vlhkosti, teploty a přístupu vzduchu. Pokud bylo na povrchu, muselo být obeháno izolační zdí; podlahu tvořila řádně upěchovaná vrstva hlíny, pokrývaná někdy dlaždicemi. V množném čísle se používal výraz „za humny“ pro označení zadní části statku za stodolou, kde se nacházel sad; bývalo to ve vsích, kde podél silnice stály obytné domy, za nimi byly stodoly a těmi se procházelo do zadní zahrady. V případě mláčení obilí šlo o udusanou, upěchovanou půdu určenou k této činnosti; na Moravě se tím rozuměl mlat ve stodole či celá stodola.

Asi čtvrtinu úrody si zemědělci ponechávali **na příští rok jako osivo**, z něž vařili pouze v případě, že během zimy hrozila jim a jejich rodině smrt hladem. **Část zrní po usušení ukládali** nejčastěji do tzv. **obilních jam** hruškovitého, válcovitého, kuželového, vakového či kulového tvaru, jejichž průměr činil půldruhého metru až dva metry a hloubka dosahovala dvou až tří metrů.

V čerstvě vykopaných i starších jámách, hloubených v místech, kde byla nízká hladina spodní vody, se v předstihu několik dní pálila sláma, a když byl popel z ní odstraněn, stěny se obvykle vymazaly jilem, který se často opět vypálil. Někde lidé stěny jam vykládali proutím nebo slaměnými došky či slámou upevněnou dřevěnými kolíčky a pruty. Jámy o obsahu od 4 do 10 m³ byly později nahrazovány sklípky vyhloubenými pod podlahou obytného stavení nebo dřevěnými nádobami zv. obilnice.

Někdy bývalo vyčištěné a suché zrní uloženo v jamách či sklípčích bez přístupu kyslíku, jenž je nezbytný pro dýchání obilí; pokud je prostor příliš dobře utěsněn, kyslík se vydýchá a prostory mezi zrna se zaplní oxidem uhličitým, jenž je produktem látkové výměny „okysličovaných“ zrn. I když to zní podivně, buňky zrn se oxidem uhličitým v podstatě otráví, zrna se zakonzervují a ztrácejí postupně svoji klíčivost. K jídlu však vhodná jsou.

Obilní jámy měly průměr 1,5–2 m a hloubka dosahovala 2–3 m.

V úložištích, do nichž měl vzduch přístup, se zrní ponechávalo kratší dobu.

Zmíněné jámy a sklípky chránily zrní také před rabujícími vojáky či po-žáry, ale prokazatelně již v první polovině 12. století se začaly ve velkých dvorech budovat **stodoly** a postupně přibývaly také **špýchary**, přízemní či jedno- nebo vícepatrové stavby, opatřené často pavlačí přístupnou po schodech zevnitř či z vnější strany. Zrní se zde ukládalo na podlaže ve vrstvě vysoké až jeden metr a kromě toho se tu skladovalo ovoce, nářadí, seno, sláma apod.

Obilí určené k přípravě stravy semívaly* hospodyňky nejdříve pomocí dvou kamenů, přičemž zrní nasycené na větší z nich se roztíralo kamenem menším; pokud měla být výsledkem jemná mouka, byla to práce velmi namáhavá a zdlouhavá.

Dalším krokem v historii mlynářství se stal **žernov**, což byl rotační kamenný mlýnek. Tvořily ho zpočátku dva kruhové kameny o průměru 30–40 cm a výšce 11 cm, které na našem území používali jako první Keltové**. Pro odvod mouky ke krajům kamenů byl spodní kámen mírně vypouklý a horní naopak prohnutý, takže na něj dosedl.

* Před pěstováním obilí či v dobách jeho nedostatku si naši slovanští předkové pomáhali dalšími dary přírody. Na mouku mleli **žaludy** ceněné pro velké množství bílkovin a škrobu, které před mletím louhovali ve vápenné vodě, dále **kůru stromů** a **vodní kaštiny**, což jsou plody vodní rostliny kotvice plovoucí. (Tuto zvláštní vodní rostlinu Matthioli popsal takto: „Ovoce je to černé, velikosti kaštanu, třírohé se třemi špicemi, uvnitř je bílé maso kaštanové chuti“, dobře se jí vedlo ve stojaté či mírně tekoucí vodě a její plody byly vybavené zpětnými háčky, jimiž se zachycovaly na peří či srsti vodních živočichů, a ti je šířili do dalších lokalit.) Z rostlin, které my radíme mezi plevely, využívali staří Slované **zblochan vzplývavý** nebo sušené a mleté kořeny **pýru plazivého** či semena **sveřepu polního**, z nichž hospodyně připravovaly nejen chléb, ale i polévky, kaše a placky.

** **Keltové** přicházeli od doby kolem roku 400 př. n. l. na velkou část našeho území z dnešního jižního Německa a severní Francie v několika vlnách,

protože se jim líbilo, že tudy procházely dálkové obchodní cesty a byla zde bohatá naleziště nerostů i úrodná půda. Modroocí, světlovlasí (snad se do toho odstínu i barvili), velmi čistotní a 160 až 170 cm vysokí přistěhovalci byli zdatnými zemědělci a dokázali vyrábět i zčásti železná oradla, takže si usnadnili práci na poli a zvýšili sklizeň. Díky tomu nemuseli všichni pracovat na polích, ale část se jich mohla věnovat výrobě potřebných předmětů, nádobím počínaje a třeba oblečením konče. Např. krátce před přelomem letopočtu začali používat „**dřevo-kovové**“ **brusle**, z nichž každou tvořila dřevěná destička, do které byl naplocho zasazen trochu vyčnívající železný pásek a která se přivazovala k botám řemínky. Znali a používali také pilu, nůžky, emailování kovů i vaření piva, zejména z ječmene, a z našeho území odešli kolem přelomu letopočtu.

Pozdější antické zprávy nazývaly tento keltský kmen Bójové (v překladu Strašní) a území, které obývali, označily výrazem Boiohaemum, ve středověku změněným na Bohemia.

Zatímco spodní kámen mlýnku zvaný ležák byl nepohyblivý, vrchní běhoun se otáčel; vzdálenost mezi nimi, určující hrubost mletí, bylo možno nastavit. Zrna se trhala o ostré hrany na povrchu kamenů, kde byly vysekané šikmé paprskovité drážky, které se směrem ke středu postupně prohlubovaly a usměrňovaly pohyb obilek od středu k obvodu. Po semletí asi padesáti pytlů obilí sejmuli mlynáři běhoun a zvláštními zaostřenými kladívky (voškrty) obnovovali otupené ostré hrany mlecích ploch.

Zrní se sypalo do otvoru běhounu kolem středového čepu, jenž nevyplňoval celý otvor. Otáčení běhounu usnadňoval kolík, který byl zpočátku k němu přivazován a později se vkládal do slepého otvoru na jeho obvodu. Hrubé sešrotování jednoho kilogramu obilí trvalo při rekonstrukci archeologům asi 7 minut, ale kaše připravená z této směsi byla jen těžko požitelná. Při těsnějším nasazení kamenů se namlela jemná mouka vhodná jak na kaši, tak na domácí chléb; v tomto případě se však stejné množství zrn muselo mlít asi 20 až 40 minut.

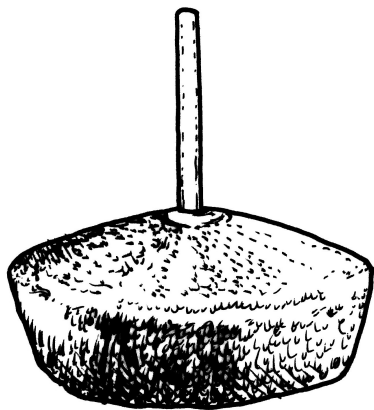
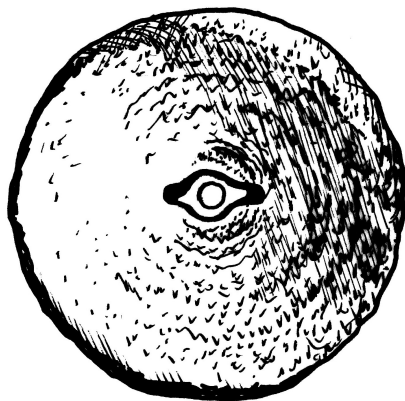
Mouku bylo nutno po umletí prosít, neboť jinak by obsahovala asi polovinu hrubého šrotu a šest procent celých zrn. Kvalitní jemná mouka se získávala pomalým krouživým mletím nebo střídavým pootáčením běhounu

na jednu a druhou stranu. Z obilných zrn se získávaly loupáním pohanky kroupy a z prosa se získávaly jáhly tlučením dřevěným kyjem **ve stoupách**, což bývaly velké dřevěné či kamenné nádoby.

První **velké vodní mlýny*** stávaly u nás snad od 11. (ale možná prý již od 8.)století na statcích u vodních toků a vlastnila je církev; v první polovině 12. století to byly např. mlýny patřící Sázavskému a Břevnovskému klášteru či vyšehradské kapitule, jimž je zřejmě daroval panovník, protože rozhodně nešlo o levnou záležitost. Později se stávaly vlastníky mlýnů vrchnosti a města je dávaly do dočasného či dědičného nájmu mlynářům, kteří platili nájemné podle počtu vodních kol, ale existovali pochopitelně i mlynáři, kteří mlýn vlastnili.

Již za vlády Karla IV. se stávali mistři této profese členy cechu, ale protože jich zpočátku bylo málo a bývali roztroušeni po celé zemi, zapisovali se do pekařského cechu fungujícího v nejbližším městě. Kromě toho, že za vstup do cechu platili až 60 kop grošů, museli složit náročnou zkoušku a prokázat, že půl roku mistrovali v obci, k níž mlýn patřil. Další podmínka – potvrzení o původu z lože manželského – se dala obejít pomocí tzv. očisty, kterou za stanovený poplatek vydala vrchnostenská kancelář. Vlastní cech mívali i mlynářští tovaryši. Podle velikosti mlýna se mlynáři členili na velkovodské (působili na velkých tocích), potoční (na potocích) a žabaři (na potůčcích a strouhách).

Ve velkých mlýnech pracoval mistr zvaný pan otec jako – dnešním jazykem řečeno – manažer a měl k ruce řadu pomocníků. K nim patřil stá-

*Práce s mlýnskými kameny
nebyla snadná ani rychlá.*

rek (zkušený mlynář, jenž měl navíc na starosti obsluhu zákazníků i dohled nad mlynářskou chasou), mládek (vyučení mlynář s praxí, pracující za plat), tovaryš (vyučení mlynář pracující za plat, stravu a ubytování) a prášek neboli učedník; ten vypomáhal při různých pracích v mlýně, ale i v hospodářství a dostával týdenní kapesné, stravu a ubytování. V menších mlýnech však pan otec obvykle příliš pomocníků neměl, takže sám mlel apod. Mlynáři byli ctěni, často se z nich stávali starostové, ale na druhé straně věděli, že je čeká zaprášení plíc, nedoslýchavost a revma. Ve mlýnech se pracovalo podle toho, kolik bylo mletí. Běžné to bývalo šestnáct i více hodin, ale bylo-li mletí mnoho, klapal mlýn ve dne v noci, což znamenalo, že při jeho obsluze vypomáhali i členové mlynářovy rodiny. Kromě mlýna se mlynáři věnovali i zemědělství, protože jejich profese by celoroční obživu nezajistila. Dlouhá léta si mlynáři zachovávali své zvyky. Například právě dostavěný mlýn byl ověncen, diváky čekalo pohoštění i tanec třeba při harmonice, pokud byla „křídla“ zastavena v poloze kříže, věděl každý, že mlýn nemá co mlít, a o nedělích a svátcích bývala nastavena do tvaru písmene „X“.

Zpočátku tyto mlýny mlely pouze obilí, a teprve později i slad na výrobu piva, a navíc poháněly vodní valchy soukeníků, buchary, vodní pily, mlýny na semílání dubové kůry pro koželuhy apod.

* Nebudeme si zde vysvětlovat, jak mlýny fungovaly, ale na jejich příkladu si ukážeme, jak šikovnými a přemýšlivými řemeslníky bývali mlynáři. Jednou z velmi důležitých součástí vodního mlýnského kola je hřídel (val). Vyráběli ji z druhu neopadavého dubu zvaného zeleňák, neboť ze zkušenosti věděli, že je na ni nevhodnější. Musel to být ovšem strom, který roste na mýtině, kde nemusel soupeřit o živobytí s dalšími stromy. Protože díky tomu rostl v klidu a rovnoměrně, možno říci bez stresu, bylo jeho dřevo – jak říkali mlynáři – husté a zároveň byl kmen rovný. Poté co takový strom porazili, otesali ho a na celých třicet let ho zakopali do země, aby se uležel, a dřevo se tudíž nekroutilo. Teprve pak z něj vyrobili mlýnskou hřídel. Přestože výroba byla perfektně odborně promyšlená, jistili si mlynáři pevnost hřídele tím, že pod otvor ve zdi mlýna, jímž procházela, vkládali „zázračnou“ zlatou minci.

Pracovní povinnosti mlynářů nespočívaly pouze v tom, že mleli, ale museli umět mlýn také postavit či opravit. Byli to zkušení a zdatní řemeslníci, kteří si troufli i na stavbu lodí, podíleli se na stavbě mostů a byli schopni upravit vodní tok tak, aby mlýn co nejlépe využíval vodní sílu. Až do 16. století platilo, že většina vodních mlýnů patřila vrchnostem, které nutily poddané, aby své obilí mleli v jejich mlýnech. Tento tzv. mlýnský přímus začal koncem 13. století, v dalších staletích zesiloval, ale mnozí poddaní si přesto často mleli obilí doma na ručních mlýncích, které si mohli pořídit díky jejich přijatelné ceně.

První **větrný mlýn** byl u nás vztyčen roku 1277 v Praze na kopci Petřín u Strahova, nedaleko kostelíka sv. Vavřince, ale tento způsob mletí nebyl příliš rozšířen. Kronikář Václav Hájek z Libočan k tomu napsal: *„Toho léta opat kláštera Strahovského s konventem svým uradivše se, povolali jednoho velmi mistrného mlynáře, kázali sobě postaviti ve své zahradě mlajn větrný mistrně udělaný, tak že se tomu dílu vsickni lidé divili. A ten mlajn dával dosti mauky všem obyvajícím v témže klášteře Strahovském.“* Tyto mlýny byly rozmísťovány na větrných místech, k nimž patřila Moravská brána, severní podhůří Nížkého Jeseníku, Drahanská vysočina apod. Bývaly dřevěné, sloupového typu a proti větru se otáčely celé.

Zákazníky větrných mlýnů byli především chalupníci a drobní zemědělci, kteří obilí přinášeli na zádech nebo je přivázeli na trakařích či vozích tažených kravkami. Mouka z těchto mlýnů bývala tmavší a mletí v nich trvalo déle než v mlýnech vodních, ovšem výhodnou byla nižší cena. I zde se kromě obilí mlela např. vika, hrách či třeba kukuřice.

OD OCTA K OVOCI

Na drobných políčkách a záhonech v blízkosti domů lidé v raném středověku pěstovali kromě obilí i další plodiny: **hrách, čočku, boby, řepu, zelí, kapustu, cibuli, česnek, mrkev, celer, tykev, ředkev** a např. **okurky** (známé u nás již v 9. století). Z koření sklízeli **kmín** (od 11. století), **mátu, šafrán***, **puškvorec** apod. a některé léčivé byliny; **petrželovou natí** a **pažitkou** zbarvovali do zelena různé kaše.

* **Šafrán** se u nás pěstoval na Moravě od roku 1227. Hospodyňky ho prý v minulosti přidávaly i do krmení pro prasata, protože podporuje trávení, přičemž platilo, že čeští čuníci ho snědli více než mnohý Němec. S touto rostlinkou souvisí rčení „**je toho jako šafránu**“, což znamená, že „je toho málo“. Důvodem je fakt, že šafrán setý je zdrojem ručně sklizených blizen, jichž je na 1 kg koření zapotřebí asi 100 000. Vyšší dávky šafránu vyvolávají bolesti hlavy a překrvení vnitřních orgánů.

Ocet ženy připravovaly doma z piva, vína či trnek nebo z jejich směsi. **Pivní ocet** vznikal z otrub uzavřených v sáčku a vložených do piva, kam se přidávaly např. vařené kroupy, nebo syrový hrách a březová kůra, případně vařené horké kroupy se syrovým hrachem apod. Poté co vznikl ocet, odbíral se a místo něj se přilávalo znovu pivo, bránící tomu, aby byl ocet příliš silný, a zajišťující, aby se nekazil. Na **vinný ocet** byly zapotřebí buď čerstvě vymačkané kyselé hrozny s přísadkou starého octa, nebo staré víno postavené v soudku na slunce. Na **ocet trnkový** se používaly nedozrálé usušené a rozetřené trnky rozpuštěné ve víně, nebo svařené v pivu.

Křen byl znám již ve 14. a 15. století: strouhal se a roztíral s mandlemi, vínem či vinným octem, vmíchal se do polévky nebo sloužil jako hlavní ingredience polévek ochucovaných ořechy a sladidlem a zahušťovaných sušeným chlebem. Semínka plané **hořčice** se zpracovávala na pastu, která se smíchala s octem a medem a servírovala se k vařeným opeřencům podávaným zastudena. K pochoutkám patřily i **fiky, rozinky** (sušené plody vinné révy) a **mandle**, které se k nám dovážely i za husitských bouří.

K významným oborům zemědělství patřilo nesporně **vinařství**, což prokázaly jak nálezy peciček bobulí, tak písemné a ilustrační materiály. Málo je známo, že bobule vinné révy byly sbírány v moravských lesích již v pravěku a na hradišti v Mikulčicích našli archeologové jak pecičky lesní révy plané, tak odrůdy pěstované na vinicích. Již z 8. století pocházejí nalezené moravské vinařské „nože“, ovšem podle historiků v této době konzumovali víno pouze příslušníci nejvyšších vrstev a duchovní.

V Čechách se vinná réva začala pěstovat snad v 10. století, a to především z liturgických důvodů. V 11. až 13. století zakládaly u nás vinohrady především kláštery a šlechta, ale nesporně nejvíce se tento obor rozvinul ve

14. století za Karla IV., kdy u nás vinice mívaly největší rozlohu. Otec vlasti dovezl nové odrůdy burgundské a rakouské révy, vydal viniční řád, podle něž vinice spravovali konšelé (členové městské rady neboli radní), v roce 1358 přikázal zakládat vinice až do vzdálenosti tří mil (tj. asi 30 km) od metropole, osvobodil vinaře trvale od berní a ungeltu a na dvanáct let od dalších poplatků. V 15. století bylo kolem Prahy přes 2 000 ha vinic a v celých Čechách dvakrát tolik. Na Moravě se vinná réva pěstovala zejména kolem jihomoravských řek Dyje, Jihlavy, Svratky a Svitavy přes Brno k Drahanské vrchovině až k Bílým Karpatům.

Vinice, jejichž založení trvalo tři až čtyři roky, se nacházely na pozemcích nevhodných pro pěstování jiných rostlin, tj. na pokud možno jižních svazích, a obvykle rodily 30 až 40 let. Sazenice se uvazovaly k vysokým dřevěným tyčím pomocí ve vodě máčených stébel žitné slámy; za sezonu bylo nutno asi třikrát převazovat vzrůstající rostlinky a vylamovat přebytečné výhony.

Chmel na našem území rostl zpočátku pouze planě, ale možná od roku 859, možná od 11. století se začal pěstovat; ve 14.–15. století se vysazoval hojně kolem měst, protože se do nich přenesla výroba sladu a vaření piva. (Středověcí labužníci jídali chmelové výhonky se solí, pepřem, octem a olejem a věřili v jeho léčebné účinky.) Právo připravovat tyto produkty bylo vázáno na vlastnictví měšťanského domu, takže majitel si mohl odborníky najmout. Pivo vařila i šlechta a kláštery, ale zpočátku pouze pro svoji potřebu. Kolem roku 1500 však došlo mezi městy a šlechtou o toto právo ke sporu, který roku 1517 ukončila svatováclavská smlouva, přiznávající šlechtě právo šest let vařit a prodávat pivo; toto období se protáhlo na mnohem víc než šest stanovených let.

Piva se dělila na bílá a ječná. Bílé se vařilo z pšeničného sladu, bylo lehké a až na výjimky mladé, zatímco ječné pivo bylo obvykle staré a silnější, jelikož obsahovalo více chmele a nechávalo se déle ležet (ležák rakovnický, slánský, zatecký apod.). Nejsilnější býval březák vařený v březnu, jenž se nechával uležet několik týdnů; jeho druhý odvar ze sladu se však nazýval pro svoji nízkou kvalitu patok.

Pálení **alkoholu** se na našem území začalo šířit ve 14. století zároveň s rozvojem vinařství, přičemž se páčila méně hodnotná a znehodnocená vína. Za Karla IV. existovala např. významná palírna v Kutné Hoře. Pro-

tože vína prý u nás nebyl nikdy dostatek, natož nadbytek, páliło se i pivo; těm, kteří se tím zabývali, se říkalo mořipivové.

Zemědělství zahrnovalo kromě pěstování lnu pro textilní výrobu i **ovocnářství**. Ovocné stromy se k nám dostaly v 8. až 10. století z římské říše, která se jejich pěstování věnovala o několik staletí dříve. Díky tomu se zachovaly doklady o třešních, jabloních, hrušních, slivoních, švestkách, višních, broskvoních a vlašských ořešácích. Zpočátku sázeli ovocné stromy pouze lidé zámožní, zatímco příslušníci chudých vrstev jídali pláňata. Málo je známo, že v tomto období existovaly nikoliv sady, nýbrž stromy rostoucí jednotlivě; mnohé byly dokonce záměrně vysazovány v lesích, neboť tam měly více vláhy, vyšší šanci na opylování a ochranu před větrem. Lidé si těchto dřevin velmi vážili. Například když se roku 892 východofranský král Arnulf marně snažil dobýt sídlo moravského knížete Svatopluka, ničil vše, co bylo před hradbami, a teprve když začal kácet ovocné stromy, Svatopluk mu nabídl smír.

Na kypření půdy kolem ovocných stromů používali naši předkové motyky, lopaty a rýče, na jejichž ostří nechávali nakovat dvojité pás z kvalitního železa, aby nástroje lépe pronikaly do půdy.

CO JEŠTĚ STOJÍ ZA ZMÍNKU

- Je pochopitelné, že zemědělci se zajímali o **předpovědi počasí**, které vycházely z jejich zkušeností při pozorování přírody. Díky tomu věděli, že pršet bude, když se začnou za plného slunce zavírat květy pampelišek či měsíčku, téměř k zemi se sklánějí květy sedmikrásek, rackové bloudí po břehu a loví v pobřežních mělčinách, pavouci křížáci opouštějí pavučinu, včelky létají v blízkém okolí úlu, oslíci mají schlíplé uši a drbou se o každý strom a mravenci spěchají do mravenišť. Naopak když pavouk křížák tkal pavučinu pomalu či seděl uprostřed ní se skrčenýma nohama, očekávali dlouhotrvající hezké počasí. Místo barometrů používali i pijavky koňské vložené do lahve s čerstvou vodou a trochou písku a otrub (vnější slupky a klíček obilného zrna): ležely-li klidně svinuté na písku, bylo možno očekávat hezké počasí, ale když vyplouvaly na hladinu, blížil se déšť. V zimě se

před sněžením či oblevou probouzely ze zimního spánku a vylézaly do hrdla lahve. Počasí lidé odhadovali i podle toho, jakým směrem se díky větru šířil zvuk zvonů. Pokud přicházel od západu, dal se čekat déšť, zatímco vál-li od východu, mohli počítat se suchým, stabilním počasím.

- Ovládali i **dlouhodobé předpovědi**. Pokud se na jaře zazelenala olše dříve než bříza, věřili, že léto bude deštivé a studené, ale bylo-li tomu naopak, chystali se na teplé léto. Krutá zima měla přijít poté, co se obsypaly kvítky celé větévky vřesu, když byl červenec parnější než srpen, připravili-li si krtci vysoké krtince nebo zajíci byli na podzim vypasení a měli hustou srst.

II. KAPITOLA

VESNICE (KONTR)A MĚSTO

Kde se žilo lépe

*Vesnické proměny – Královská, horní a poddanská – Hradební sendviče
a Matěj Brouček – Od papouška po zajíce s liščím masem – Hluk
a městské znaky – Co ještě stojí za zmínku*

VESNICKÉ PROMĚNY

Až do 13. století žili naši předkové **pouze na vsích**. Ty byly zpočátku malé, o pěti až deseti domech, a jejich nejrozšířenějším typem byly ty, jimž se říkalo **návesní**. Na návsi se odehrávala velká část života obyvatel, neboť tu stál kostel, kupecký krám, někdy škola, dále rychta, studna, kovárna a hospoda, a odehrávaly se tu trhy, poutě a další slavnosti.

V podhorských a horských oblastech vznikaly **vsí zvané dvorcové**. I jejich centrem byl kostel, kupecký krám, hospoda, někdy škola, ale obyvatelé žili v roztroušených horských samotách.

Své pozemky, a tudíž i domy si lidé chránili zpočátku dřevěnými ploty různého vzhledu, zhotovenými z větví, ohebných prutů, trámů apod.

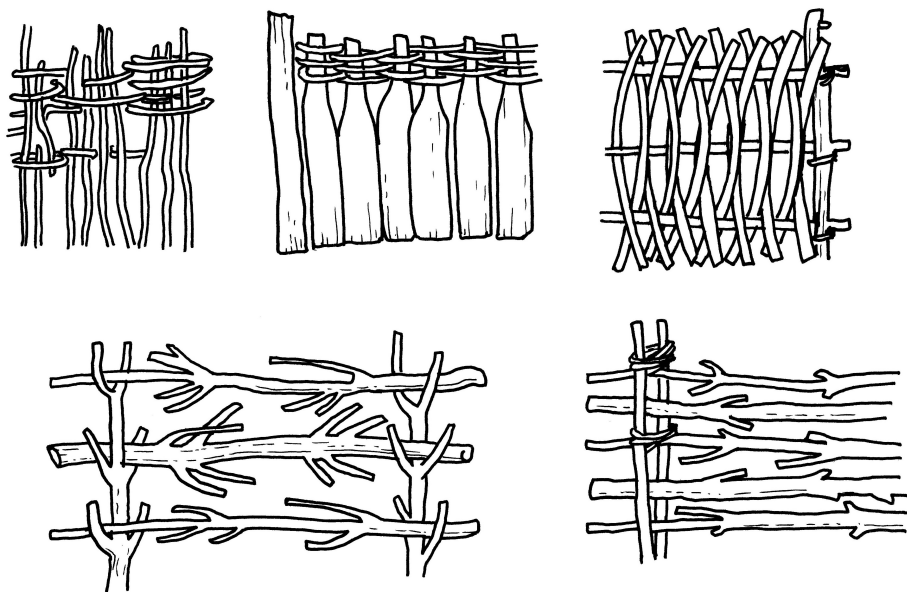
V lokalitách, kde byl dostatek stavebního kamene, si již ve středověku stavěli zděné zidky, v nichž byly kameny buď spojovány nasucho, nebo vápennou maltou, připravovanou z vápence páleného pomocí dřevěného uhlí v jamách či milířích a z říčního, potočního či možná kopaného písku.

Život na vesnicích býval dlouho poklidný, neměnný a tradicionalistický a první změny přišly poté, co nastal rozvoj zemědělství a chovu dobytka. Objevoval se tu panský či poplužní dvůr, který vlastnily světské i církevní vrchnosti, byl obehnaný obvykle kamennou zdí a zahrnoval nejen nejho-

nosnější obytné stavení, ale i některé hospodářské budovy jako obydlí pro šafáře, sklep, kamenné stáje či stodoly a někdy i pivovar, sladovnu, pekárnu, kuchyň, lázeň apod.

Do husitských bouří platilo, že jak chudí zemědělci, tak majitelé menších statků vše, co vyprodukovali, také spotřebovali, a k odprodeji na trhu jim většinou nezbyvalo nic. Velké poplužní dvorce však již dosahovaly nadprodukce, neboť na nich pracovali jak poddaní, kteří si tu odbývali své robotní povinnosti, tak lidé najatí, pobírající mzdu. Větší množství pracovních sil znamenalo, že ne všichni se už museli věnovat výhradně zemědělství, ale zruční poddaní mohli začít v dostatečné míře zásobovat majitele, jeho rodinu a zaměstnance potřebnými rukodělnými výrobky. Tito sluhové řemeslní (pracující u světské vrchnosti) a dušníci (u vrchnosti církevní) vyráběli např. štíty, žernovy, mýdlo či kožešínové oděvy a postupně výrobu zvyšovali natolik, že majitel dvora mohl tyto produkty i prodávat.

Tehdy si některé vrchnosti začaly uvědomovat, že je pro ně výhodnější poddané propustit, neboli je za jistou finanční částku proměnit v osobně

I takovéto druhy dřevěných plotů chránily pozemky našich předků.

svobodné lidí, kteří poté, co jim výdělek půjde přímo do kapsy, budou pracovat usilovněji, a pokud si od vrchnosti pronajmou pole, budou schopni platit za jeho nájem. Část těchto propuštěných poddaných si od vrchnosti pole skutečně pronajala, ale mnozí raději odcházeli do měst vznikajících u nás od 13. století, kde se stali základem budoucích městských řemesníků. Pro jistotu si v nich však zřizovali nejen dílny, ale před městskými hradbami si kupovali pole a vedle svých domů stavěli stáje a stodoly, čímž se jistili pro případ, že jedno či druhé zaměstnání selže. Většinou však bohatli a stávali se respektovanou částí městského obyvatelstva.

I když zpočátku neměli někteří řemeslníci dostatek peněz na zakoupení městského práva a postavení či koupi městského domu, koňšelé neboli radní je podporovali, takže se na ně vztahovalo mílové právo, což značilo, že do okruhu jedné míle neboli asi 10 kilometrů nesměl sídlit žádný řemeslník s výjimkou koláře, který by jim konkuroval. Městští úředníci to však dělali nikoliv pro krásné oči řemeslníků, nýbrž proto, aby tito lidé mohli vydělávat, a tudíž plnit formou různých předepsaných poplatků městskou kasu. Naopak řemeslníkům pracujícím nadále pro vrchnosti házeli koňšelé klacky pod nohy, a pokud se např. městský tovaryš nechal zaměstnat „vrchnostenským“ mistrem, zbavili ho výhod městského svobodného řemeslníka. Z tohoto důvodu se čím dál více řemeslníků snažilo vykoupit ze svého poddanského postavení a odejít do měst. Ta to vítala, a buď poskytovala městské právo zdarma, nebo je prodávala za přijatelnou cenu; například ve 14. století přišlo na 30 grošů, které vydělal tesařský tovaryš za necelé tři týdny.

Třinácté století přineslo i další nezanedbatelnou změnu. Začali k nám přicházet obyvatelé okolních zemí, zejména Němci, což bylo součástí již zmíněné kolonizace. (Výrazy „němčina“, „Němci“ apod. vymysleli Češi, jelikož jim západní sousedé neznali češtiny připadali jako němí.) Protože tito lidé osidlovali půdu méně úrodnou, zejména v pohraničních lesích, jejíž obdělávání bylo velmi náročné, čeští panovníci jim to chtěli kompenzovat výhodnými podmínkami. Aby jich sem přilákali co nejvíce, nabízel jim novinku, kterou oni z domova neznali: mohli si totiž vybrat půdu a odkoupit ji jako dědičný nájem, což značilo, že se sice nestali jejími skutečnými majiteli, ale měli jistotu, že je z ní nikdo nemůže vyhnat. Jejich jedinou povinností bylo platit předepsané roční nájemné. Nebylo divu, že čeští

zemědělci o tuto formu vlastnictví také projevíli zájem; půdu si mohli dědičně pronajímat od konce 13. století.

Za zmínku stojí, že v souvislosti s kolonizací u nás v tomto období vznikalo zejména v pohraničních lesích poblíž zemských stezek mnoho vesnic nazvaných Lhota; první pochází z roku 1199. Důvodem byl fakt, že do doby, než v oněch nových oblastech začala pole přinášet úrodu, byli jejich noví majitelé osvobozeni od roboty a na stanovenou lhůtu od různých poplatků (jímž dnes říkáme daně). A právě od slova „lhůta“, označujícího délku onoho osvobození, byl odvozen název Lhota.

Ve 13. století prý bylo např. ve středních Čechách přibližně tolik vesnic, jako dnes, jen v nich žilo méně obyvatel.

KRÁLOVSKÁ, HORNÍ A PODDANSKÁ

Na to, než ve 13. století začala vznikat první města, čekali naši předkové téměř sedm set let. Bývala větší než vesnice, měla husté osídlení a část jejich obyvatel (která se však stále zmenšovala) nadále obdělávala pole, zatímco druhá (narůstající) část si čím dál více vydělávala na chléb vezdejší především obchodem a řemeslem.

Města byla zakládána dvojím způsobem:

- většinou **povýšením** existujících osad obývaných řemeslníky nebo obchodníky na křižovatkách důležitých cest, v podhradích, u brodů apod.;
- méně často **založením na „zelené louce“**, tedy na dosud neobývaném místě*; šlo zejména o lokality, kde byl dostatek pitné vody, vhodné klima, dostatek prostoru k dalšímu rozšíření apod.

* Někdy se však stalo, že zakladatel nesprávně odhadl místo, kde mělo město vzniknout, a ono se po čase přestěhovalo jinam, kde byly podmínky vhodnější. Z tohoto důvodu byla např. počátkem 14. století přenesena práva města Bezděz, založeného ve 13. století na úpatí kopce Bezděz, kde byl nedostatek vody, na nové město Bělá pod Bezdězem, rozrůstající se u potoka Bělá.

Starý Plzenec se prý původně jmenoval Plzeň a zdejší hrad střežil od počátku 10. století obchodní stezku z Prahy do Bavor. Počátkem 11. století v tomto hradě založil kníže Jaromír mincovnu a obě části jeho podhradí rozloženého na březích řeky Úhlavy spojoval podle legendy kožený most. Protože však město nemělo v úzkém údolí Úhlavy možnost se nadále rozšiřovat, založil Václav II. na osm kilometrů vzdáleném soutoku Mže a Radbuzy královské město Novou Plzeň, zatímco původní Plzeň se začalo říkat Stará a od 15. století zdrobněle Starý Plzenec, který se nakonec stal pouhou vsí.

Města zvaná povýšená mívala nepravidelný půdorys, jejich úzké ulice se klikatily* podle toho, jak zde předtím nahodile vyrůstaly domy, zatímco „zeleno-louková“ města měla většinou ulice šachovnicově vedené.

* Mohlo by se zdát, že úzké křivolaké uličky působily na lidi stísněně, ale nebylo tomu tak. Jednak na ně byli obyvatelé měst zvyklí a jednak domy bývaly dlouho pouze přízemní. (V Praze stálo ještě roku 1900 pouze šest pětipatrových domů!) Kromě toho úzké ulice mohly být při ohrožení snadno přehrazeny řetězy a nepřítel, který by do nich vnikl, by musel postupovat opatrně, protože za každým rohem mohli čekat obránci.

Podle zakladatele se města dělila na

- **královská**, z nichž některá patřila králi (např. Litoměřice*, Brno, Karlovy Vary, Olomouc, Znojmo či Písek) a některá královně; ta se nazývala **věnná****, neboť je dostávala buď panovníkova manželka věnem, nebo jeho ovdovělá matka či manželka coby zdroj příjmů.

* Litoměřice vznikly v první čtvrtině 13. století a od českých panovníků dostaly velké množství práv a výsad. Šlo např. o právo volné plavby po Labi a Vltavě, dále o právo nuceného skladu zboží, které nutilo každého, kdo plul po řece, zastavit se ve zdejším přístavu, vyložit náklad tvořený zejména

na mořskými rybami a solí a zaplatit určený poplatek. Navíc pouze zde mohli obchodníci překládat zboží z lodí na vozy, které je dopravovaly do vnitrozemí. Město bohatlo a měšťané zpychli natolik, že už nevěděli, zač utrácet peníze, a proto jim Václav IV. adresoval nařízení, ať honosné oblečení nosí pouze při svatbách a křtech. Když hrozilo, že Litoměřice dobude Jan Žižka, ulili prý Litoměřičané ze svých šperků zlaté slepice, kuřata a vejce, které zakopali ve sklepech domů.

** Takovýmto věnným městem byl (kromě Dvora Králové a Mělníka) např. Hradec Králové. Na jeho místě stával původně přemyslovský hrad vybudovaný koncem 11. století a roku 1225 bylo při něm postaveno ohrazené město, jež se stalo jedním z prvních královských měst u nás. Nastěhovala se sem Eliška Rejčka, vdova po králi Václavu II., za níž sem přijížděl její přítel Jindřich z Lipé, a spolu kuli pikle mj. proti korunovaci Jana Lucemburského. Lucemburk ovšem Hradec Králové dobyl a tzv. hradecká královna musela uprchnout. Karel IV. věnoval město své čtvrté manželce Alžbětě Pomořanské a pobývaly tu i další české královny, z nichž tou poslední byla Zikmundova žena Barbora Celská.

Většina královských a věnných měst, jejichž obyvatelé byli osobně svobodní, nesměla být zastavována (tj. pronajata za peníze), i když mnozí čeští králové na to nedbali. Těchto měst vzniklo např. koncem 14. století 50, žilo v nich 3 500 až 5 400 obyvatel, kteří podléhali králi nebo královně, a mívala nejvíce privilegií. Patřilo k nim právo vybudovat si městské hradby s branami, již zmíněné právo milové, právo konat ve stanovených dnech trhy, stanovovat výkupní ceny obilí, mít vlastní vojsko a vynášet rozsudky smrti;

- **horní**, což je obecné historické označení měst vzniklých v místech těžby drahých kovů; podléhala králi, neboť výnosy z těžby byly jeho hlavním příjmem (šlo tedy o specifickou variantu královských měst), domky v nich vyrůstaly podél cest k jednotlivým štolám a osady i později města bylo možno rozpoznat již podle názvů, v nichž bylo slovo hora či hory (Kutná Hora, Hora Sv. Kateřiny, Kašperské Hory, Hory Matky Boží) či názvy některých kovů (Stříbro, Zlaté Hory, Stříbrné Hory);

- **poddanská** (např. Jindřichův Hradec, Broumov či Havlíčkův Brod), která buď vznikala povýšením poddanské vesnice na město, nebo byla založena šlechtici či církevními hodnostáři; přibývala především v polovině 15. století, byla menší než královská, jejich obyvatelé podléhali zakladateli a mívala méně výsad (např. nebyla celá obehnána městskými hradbami; rožmberské poddanské město Sedlčany mělo ohrazený pouze kostel), zpočátku nemohla konat trhy* a jejich měšťané nebyli osobně svobodní; nelze se divit, že mnohá poddanská města žádala panovníka a zemský český sněm** o povýšení na královské město, a pokud panovník vyhověl, ochotně mu za jeho souhlas zaplatila.

* Postupem doby však panovník uděloval právo konat trhy i těmto městům.

** Tento vrcholný stavovský orgán rozhodoval od 60. let 13. století, kdy byl zřízen, zpravidla jednou ročně za přítomnosti panovníka o důležitých záležitostech českého státu. Zúčastnit se ho mohl každý šlechtic (kurie panská i rytířská) a zástupci královských měst a duchovních, ale obvykle se na něm sešlo asi sto lidí, z nichž každý si musel hradit sám náklady na cestu, ubytování a stravování během sněmovních jednání. Sněm přijímal a volil krále, vyhlašoval nové berně (daně), povoloval zemskou hotovost (dnes bychom řekli mobilizaci) a rozhodoval např. i o tom, zda vojáci budou přijímáni z řad žoldnéřů, nebo zda jimi budou poddaní, které v předepsaném počtu musí vyzbrojit, vyslat a živit jejich vrchnost.

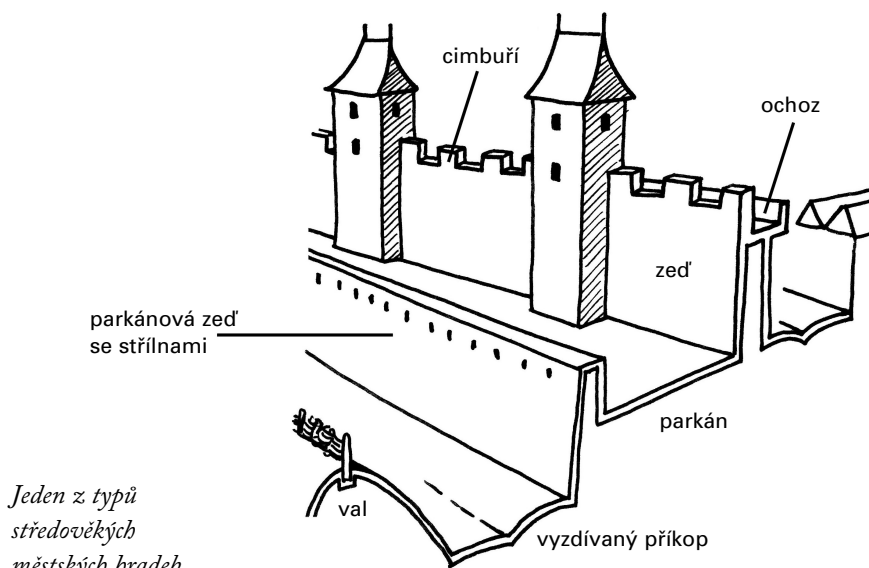
Život ve městech se začal od života na venkově výrazněji lišit teprve od 14. století, kdy v nich přibývalo obyvatel, a tudíž se tu stavělo na každém volném místě, čímž ubývalo zemědělské půdy. Ovšem ještě koncem 15. století bydlelo ve městech pouze asi 10 % obyvatel českého království. Kolem náměstí a některých významných ulic zájem převyšoval nabídku, a tak se vyměřovaly jako městiště (tedy pozemek určený k zástavbě) úzké parcely široké 3–10 m. Zde bydleli většinou nejbohatší řemeslníci, zatímco lidé nejchudší měli své skrovné příbytky u městských hradeb.

Zvláštní postavení měla **Praha**, kterou tvořila postupně vznikající tři pražská královská a jedno poddanské město: od roku 1231 to bylo **Staré Město**, roku 1257 byla založena **Malá Strana**, kolem roku 1320 se začaly rozvíjet původně poddanské **Hradčany** a roku 1348 založil Karel IV. **Nové Město**.

HRADEBNÍ SENDVIČE A MATĚJ BROUČEK

Možná největším lákadlem k přestěhování do (zejména královského) města byly pro obyvatele venkova městské **hradby, které jim zaručovaly bezpečí**. Nemůžeme si však představit, že se jednalo o jednoduchou zeď z hlíny, dříví či kamene. Pravda, hradby měnily podobu, ale nakonec ty městské tvořily jakýsi **sendvič**, jenž měřil na šířku někdy až 47 m.

Hradební typ, který představuje kresba, vznikl tak, že se nejprve vztyčila asi 2 m silná (a 10 m vysoká) hradba s věžemi vysokými 15–16 m, vzdálenými jedna od druhé přibližně 60 m, které zčásti vyčnívaly na par-

*Jeden z typů
středověkých
městských hradeb.*

kán, což byla přehledná rovinka široká 15–20 m, zakončená směrem ven z města parkánovou zdí. Za tou byl vyhlouben přibližně 25 m široký a asi 8 m hluboký příkop s vyztuženými svahy (někdy však býval příkop stejně hluboký jako široký) a vše obepínal vnější val z hlíny vykopané při zřizování příkopu, nahrazovaný od 14. století vnější hradební zdí.

Hradby byly přerušovány branami, které útočníci považovali za nejslabší místo opevnění, a malými fortnamei pro pěší, které umožňovaly přístup k vodě či na parkán. Na noc a v případě nebezpečí se brány uzavíraly obvykle dubovými vraty nebo mříží, a pokud hradby lemoval příkop, zvedal se i padací most. Stálo-li několik bran za sebou (jako např. na pražském Vyšehradě, kde vstup od jihu vedl postupně třemi branami – Tábořskou, Špičkou a Leopoldovou), měla padací most ta, před níž byl příkop, zatímco vnitřní věž měla padací mříž. Padací most se zvedal nejprve pomocí lan a později pomocí řetězů vedených přes kladku na horních bocích vstupu.

Podle Zikmunda Wintra po „*celá léta bývalo na hradbách ticho jako v kostele. Když uhodilo zle, ovšem byli měšťané povinni vojensky brániti svého města. Na pražském rynku ještě v 15. věku stály korouhve čtyři, kdyby vzešel pokřik, aby každá čtvrt města pod svou korouhev se postavila. Na ten konec mívali měšťané doma zbraně a také v rychtě a na radním domě chovány zásoby zbroje i zbraní pro vojenské příhody. Když tedy zvonem dáno znamení, měšťané, tovaryši, podruzi a kdekdo mladý popadli zbroj a zbraň a běželi na plac a od tud na hradby. Nebylo-li nebezpečí náhlé, nýbrž strojilo-li se k válečnému přiběhu povlovně, upravila se městská hotovost válečná lépe, spořádaněji.*“

Zaměstnanec města zvaný branný bydlel obvykle v komůrce vedle brány a dohlížel, kdo prochází či projíždí branami; například žebráky „*měl od vrat pryč hnáti*“. Sledoval také, zda kočí vozu vjíždějícího do města vhodil do kasičky na mýtné opravdu mince, a nikoliv např. knoflíky, a kontroloval, zda se při výjezdu může každý prokázat kovovou známkou potvrzující, že zboží regulérně prodal na tržišti, a tudíž proclil. Kdyby je prodal pokoutně a clo by nezaplatil, nesměl by město opustit až do vyšetření případu.

Nejvýznamnějším místem měst bývala **náměstí**, na nichž stávaly kromě nejdražších obytných domů také **kostely, školy a radnice**. Ty se zřizovaly buď přestavbou „obyčejných“, městem zakoupených obytných objektů,

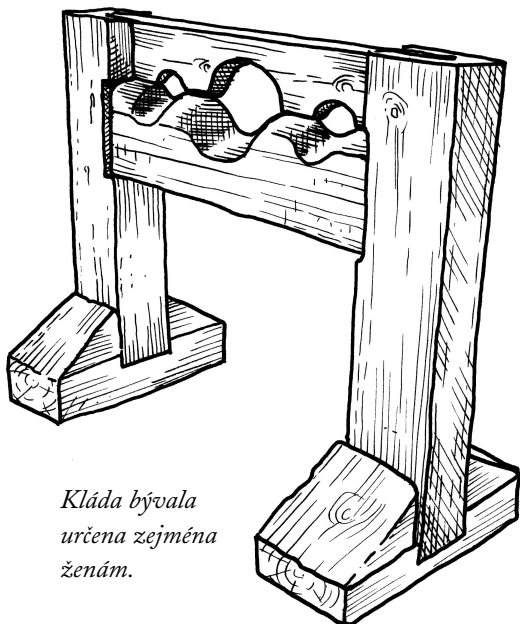
nebo se budovaly jako novostavby. Mívaly věž s hodinami (neboť mít doma ukazatele času bývalo poměrně dlouho výsadou jen bohatých domácností) a bývaly na nich umístěny ocejchované délkové míry, aby si každý mohl zkontrolovat, zda nebyl při koupi na městském tržišti ošizen; míry se totiž často lišily město od města i trh od trhu, a navíc mezi prodávajícími nechyběli nepoctivci. Uvnitř radnic bývala obvykle v podzemí šatlava a mučirna, v přízemí se zřizovaly obchůdky, z jejichž daní býval financován chod a případná údržba budovy, a v prvním patře se nacházela zasedací síň a kaple.

Před radnicí stával **pranýř**, který býval dřevěný či kamenný nebo měl podobu klece či železného kruhu zapuštěného do radniční zdi apod. Provinilci byli k němu na několik hodin, ale i dní přivazováni řetězy za lehčí přestupky – rušení nočního klidu, pranice, hádky na veřejnosti apod. Často bývali navíc pomazáni medem, aby je štípaly mouchy, někdy dostali na hlavu drátěný čepec či masku s dlouhýma ušima, na ústa náhubek či do úst dřevěnou „hrušku“ a na krk železný obojek. Cedula oznamovala jejich jméno, povolání a druh prohřešku. Pokud byl odsouzen pytlák, měl kolem

krku zavěšené ulovené ryby nebo vedle položené jelení parohy. (V českém jazyce zůstalo po pranýři slovo „pranýřovat“ ve smyslu „kritizovat“.)

Obdobou pranýře bývala **kláda se třemi otvory**, ve vodorovné partii dělená na spodní pevnou a horní odnímatelnou část. Odsouzená si musela sednout na zem, vložit krk a zápěstí do příslušných prohlubní a horní část byla nasazena a uzamčena.

Součástí města byla od středověku také **zbrojnice**, **solnice** (kde se skladovala dovážená sůl; v Praze bývala jedna v místě, kde dnes stojí Národní divadlo) a **masné**

Kláda bývala určena zejména ženám.

Toto je pouze náhled elektronické knihy. Zakoupení její plné verze je možné v elektronickém obchodě společnosti eReading.